

SCHMAL RÓZA

Ottlik labirintusai

I.

Ottlik Géza a *Buda* elején ír egy londoni útkereszteződésről, ahol az elbeszélő Both Benedek ötvenegy éves korában „irányt vesztett”:

Nem irányt tévesztettem, megvolt a fejemben a térkép, ahogy öt éves koromban is megvolt (a Mátyás téren), ahogy rajzolja az ember mindig is, csak nem tudtam hamarjában, a Tottenham Court Road sarkán, miként a Mátyás téren, hogyan tájolójam. Most itt észak-dél vagy dél-észak a nagy utca iránya? Merrefelé is kell hazamennünk? Jobbra forduljunk vagy balra? Majd mindjárt kitudódik, Bébé. Finom, lámpalázás kis izgalom, várakozás, ugyanaz a pontatlan érzés (mit tudom én, boldogság?) támad az emberben ötvenegy évesen, mint öt évesen. (Hát ha ettől boldog várakozás önt el, akkor az megint Buda. Még megvan Buda. Londonban még megvan.)¹

Miért kelt az eltévedés, az irányvesztés izgatott várakozást, olyan érzést, amelynek talán a boldogsághoz is köze van? Bébét a boldog várakozás élménye gondolatban Budára vezeti – egy olyan Budára, amely „Londonban még megvan”. Mit jelent ez? Máshol, ott, ahol lennie kellene, már nincsen? Ottlik rögtön a regény elején eloldozza egymástól az elbeszélő jelenének Budapestjét, és azt a várost, amelyet csak a szöveg bonyolult úthálózatát bejárva ismerhet meg valamelyest az olvasó. Azt a Budát, amely itt éppen London felől nézve sejlik fel, de amelynek helyét a különböző irányból induló megközelítések egyetlen *pontatlan* érzésben tudják pontosan, egybehangzóan kijelölni: a lámpalázás, boldog várakozásban. A kérdést tehát, hogy miért kelt örömet a londoni eltévedés, Bébé útmutatásai nyomán összekapcsolhatjuk azzal a másik kérdéssel, hogy miért, miként válhat a boldogság forrásává a regénybeli Buda.

1 Ottlik Géza: *Buda*. Európa, Budapest, 1993, 13.

A számtalan pont egyikén, ahol a Buda úthálózata találkozik az Iskola a határonéval, Ottlik a Kőszegről Budára való visszakerülésről, „a túlélés csodájával” visszanyert levegőről írva bevezet egy fogalmat: „levegős labirintus”, amellyel „vaktában” próbál nevet adni akkori érzéseinek. Ezek az „akkori” érzések azért olyan fontosak, mert pontosan megőrződtek, mert egy hívószóra (képre) évtizedek múltán is jelenvalóak lesznek, időközben pedig az is kiderül, hogy nemcsak a visszatérés mámorához, hanem sokkal régebbi tapasztalatokhoz is kötődnek. Az elbeszélő leír egy szubjektív térképezési eljárást, amellyel gyermekkorától kezdve környezete elemeit és a rajtuk észlelhető változásokat rögzítette:

Az ember felnézett, tudomásul vette, hogy ez van, elraktározta a térképében, amit gépiesen, gyakorlottan mindig készített magának, szobáról, házról, városról, utcáról, világról.²

Így lehetett ellenőrizni, a rend kedvéért, hogy a dolgok megvannak-e, ugyanott vannak-e, és ugyanolyanok-e.

A szoba, ahol aludtál; az ágyad; az ebédlő, a lakásotok, benne anyád, Júlia, Terka néni; a ház, lépcsőház; lent a Fehérvári út: ezek már olyan sokszor és folyamatosan ki voltak próbálva, hogy elfogadod: vannak és ugyanolyanok is vehetők. De észrevetted, hogy tulajdonképpen nem mindig ugyanolyanok: csak amit látsz, hallasz, felmérsz, az stimmel (nagyjából ugyanaz megvan éjszaka is, másnap is), de a látványnak mindig van egy kis láthatatlan többlete, amit érzel tisztán és biztosan, és ez a milyensége néha változik, és ettől másféle lesz az egész. Észrevetted, hogy a Fehérvári úton végigmenve, a Gellért tér, a híd, vagy még tovább Budán, a másik híd előtti kút-vízesés, sokkal gyakrabban és határozottabban változtatja a látott képének ezt a többletét, kis ráadását, vagyis ha ugyanúgy megvan is és ott van, ahogy a térképedre festetted, nagyon sokszor egyáltalán nem ugyanolyan. A térképedet ki kell egészíteni, így fenét ér, a neked leglényegesebbek nélkül.³

A rabság után, ahol az örökös vezényszavak, a túlélés kényszere nem engedte, hogy az ember kedvére végigjárja magában saját belső térképét, a Budára való hazajutás egyszersmind ehhez a megkezdett munkához való visszatérés is: lehetőség, rendelkezésre álló idő, elegendő levegő ahhoz, hogy Bébé megfigyelje és elraktározza a dolgokon észlelhető apró változásokat. A látott kép láthatatlan többlete, amelytől minduntalan másféle lesz az egész, véget nem érő feladat elé állítja a térképezőt, hiszen újra és újra mutat valami feljegyzendőt, átrajzolandót, valamit, ami nélkül a készülő térkép nem lenne hiteles. De hogyan nevezhetjük ezeket a feltétlenül rögzítendő, ám nehezen körülírható változásokat?

A dolgok érezhető tartalma, a láthatón-hallhatón kívül? Hangulatuk? Légkörük? Kedvük? Levegőjük? Zenéjük? Színhatásuk? Akármijük, de a

² I. m. 76.

³ I. m. 76-77.

*kézzelfogható voltuknál biztosabban meglévő valami, ami ráadásul nem is az övék, sokkal inkább a saját létezésedé.*⁴

Ha ez a *láthatatlan többlet* nem a dolgokhoz, hanem az őket tapasztaló szubjektumhoz tartozik, akkor – úgy tűnik – a készülő térkép nem a városban, hanem az elbeszélőben végbemenő átalakulásokat követi nyomon. Miért érzékeli ezeket a változásokat Bébé mégis a Fehérvári út, a Gellért tér vagy a híd *látott képének többleteként*, vagyis olyasvalamiként, ami elválaszthatatlan magától a várostól, a helyektől, ahol felfigyelt rájuk?

A *láthatatlan többlet* nem különíthető el sem a személytől, aki felfedezi, megpróbálja megnevezni és a térképén rögzíteni, sem a *látható* várostól, amelyben érzékelhetővé vált. Talán mondhatjuk, hogy Both Benedek *tekintete* az, ami változik, ami a láthatót minduntalan *másképpen látja*: a változatlan elemek megjelenő új árnyalatai a *nézés* változásaiból adódnak, s ennyiben valóban inkább az elbeszélőhöz tartoznak. Mégsem szakíthatóak le a város látványáról, amely ennek az érzékelési-térképezési folyamatnak a tárgya, de több is annál. Az első, korai tapasztalatok belőle, állandóságából, elemeinek újra és újra beazonosítható, biztonságot adó meglétéből teremtenek viszonyítási pontokat, minden további felfedezés során használható stabil támasztékokat. Az embert körülvevő tér, a kitüntetett helyek egyszersmind érzékelésének alakítóivá is válnak, olyan keretté, amely az újabb hangok, képek, élmények befogadását is befolyásolja. Ugyanakkor ezek az új tapasztalatok módosítják is a keretet, a rögzített pontokat átrajzolják, esetleg újakat helyeznek el. Ottliknál a város megismerése olyan folyamat, amelyben alany és tárgy, ember és tér nem különíthető el egyértelműen. A *láthatatlan többlet* a *látható* dolgok és a rájuk emelt tekintet közös játékából születik.

Ezzel azonban még mindig nem válaszoltunk a kérdésre, mi köze van mindennek ahhoz a boldog várakozáshoz, amely összeköti Budát sok egyéb mellett a Tottenham Court Roaddal.

*Levegős labirintus. Buda, ahová visszajutottál a lakhatatlan gályarabságból, lakható volt. [...] Voltak hosszú unalmas délutánjaid, végiggondolni, hogy volt, ami volt. [...] Hát mondjuk, ismerős és ismeretlen, levegős hely volt Buda. Járatai voltak, útvesztői – a csúnyságai és érdekességei között –, és a dolgoknak megvolt a többletük, mindegyiknek a maga levegője, ami eldöntötte, hogy milyen az egész. Lakható volt.*⁵

Ismerős és ismeretlen hely lehet Buda, egyrészt, mert még a számunkra otthonos városok is őriznek meglepetéseket, vannak szegleteik, amelyekben még nem jártunk, másrészt mert – és Ottliknál ezen van a hangsúly – az ismert helyek is gyakran új arcukat mutatják, másnak látszanak, mint legutóbb. („...a látvány-
nak mindig van egy kis láthatatlan többlete, amit érzel tisztán és

4 I. m. 77.

5 I. m. 87–89.

biztosan, és ez a milyensége néha változik, és ettől másféle lesz az egész.”⁶) A térképezés feladata azért lezárhatatlan, mert a jól ismert minduntalan ismeretlenként mutatkozik meg; újdonságként, aminek így eddig nem volt nyoma a térképen, tehát fel kell rá rajzolni.

Azt mondtuk, hogy a dolgokat megváltoztató, az ismertben az ismeretlent újra és újra felmutató *többlet* a város és Bébé látásmódjának kölcsönhatásából jön létre – ez a kölcsönhatás az tehát, ami végeérhetetlennek tűnik, ami az ezerszer látottból mindig újratermeli a még *nem látottat*, ami a véges számú, korlátok közé zárt elem együttesét szüntelenül alakítva fittyet hány a végtelenségnek és korlátoknak egyaránt. A *másként látás* szabadsága nem mindig elérhető, de számolhatunk vele mint lehetőséggel, amely a váratlan kaland perspektíváját nyitja meg Londonban éppen úgy, mint Budapesten; a lámpalázás izgalomát, amely újra és újra elfoghat, ha az ismertnek hitt térképben új utak és irányok, lezártak hitt mozgásterünk újabb kapui és átjárói látszanak megnyílni.

Levegős ez a labirintus, mert nem kényszerpályákon vezet, hanem a választások szabad levegőjén („Egyetlen alternatíva, egyetlen választható másik lehetőség, a semmi, a nulla helyett már végtelenszeres szabadság.”⁷) – és mert tágas: ahol összeszűkülne vagy ahol falba ütközne az ösvény, váratlanul másnak mutatkozik az egész, hogy befelé szüntelenül tágulva újra helyet teremtsen számunkra. Balassa Péter szavai szerint a *Buda* egyik fordulópontja az *Iskola a határonnal szemben*, hogy „nem az időt, hanem a teret helyezi középpontba: otthon, haza, ház, csillagok, égbolt stb., illetve a harmadik, referenciális főszereplő beszélő-beszédes neve minden kétséget kizár: a *Hilbert-térre* utalás végtelenség és végtelen, görbület, tér-mélység és *benne-lakozás*, helykeresés vonatkoztatási terét hozza létre”.⁸

Balassa elemzése már arra is rámutatott, hogy készülő regényéhez Ottlik maga írta a legtalálóbb kommentárt, amelyet most hadd idézzek én is hosszabban:

... olyan regényt kellene írni, ami hasonlít a városokhoz. Lehet járkálni-mászálni benne, utcái, terei, hidai vannak; ahol lehet ödöngeni, bámészkodni; rohanni elkésve találkára, vagy elbújni benne valahol; menekülni, örülni, sírni; eltévedni emitt, hazatalálni amott. Szóval olyan regényt, amiben lakni lehet.⁹

A szerző sorai persze csak azért nélkülözhetetlenek, mert felülmúlhatatlan szépséggel és tömörséggel fogalmazzák meg azt, ami felől maga a regény sem hagy semmi kétséget: hogy az első és az utolsó sora között folyamatosan gazdagodó teret hoz létre az eliga-

6 I. m. 76.

7 I. m. 19.

8 Balassa Péter: *Levegős labirintus*. In *Ottlik (Emlékkönyv)*. Válogatta és szerkesztette: Kelecsényi László. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1996. (Balassa Péter kiemelései)

9 Ottlik Géza: *Miért Buda?* In *Ottlik (Emlékkönyv)*, i. m. 313.

zodást szolgáló viszonyítási pontokkal, amelyeket azonban minduntalan át kell rajzolnunk magunkban, mert újabb és újabb csapásokat, korábban nem látható haladási (vagy inkább: kószálási) irányokat nyitnak meg a szövegben. Both Benedek elbeszélése nemcsak vissza-visszatér (Kőszegről, Pécsről, Monostorról, Londonból...) Budára, nemcsak összegyűjteni és megfejteni akarja azt, ami a készülő festményhez Budáról nélkülözhetetlen, hanem maga is hasonul az általa teremtett (és folyvást újratelemelt) városhoz. Ahhoz, amelyik „Londonban még megvan”, viszont Budapesten – egy ideig legalábbis úgy tűnik – már nincs. De az utolsó fejezet címében is jelzett pillanat (December 3 – HÉT ÓRA) – a hajnal a Krisztina körúton, az ablakból a csodákat nélkülöző években is ezerszer látott Horváthkert a szürkületben – váratlanul megint *arra* a Budára visz, amelyre a Tottenham Court Road is. „Az érthetetlen boldogság, ami ebben a napkeltét megelőző szürkületben elfogott, nem egy régi boldogság emléke volt. Nem emlék volt, hanem érzés – érzés a jelen pillanatban.”¹⁰

Megint egy járat, amely az elvesztett társ hiánya, az öregség, a betegség, az alkotásra való képtelenség látszólag sehova sem vezető zsákutcáiból, tehát egy – a szó szoros értelmében vett – *útvesztő*ből nyílik meg, és *ott*, azon a helyen, ahonnan körbenézve hosszú idő óta nem látszott járható út.

Bébé a londoni útkeresztezédsről azt mondja: „...irányt vesztettem. Nem irányt tévesztettem, megvolt a fejemben a térkép...”. Labirintusában is legfeljebb csak egy időre elveszteni lehet az utat, *eltéveszteni* nem: megvan a térkép, amelyre minden felrajzolható, amely nem lineárisan vezet valahonnan valahova, hanem magába sűríti a létezés „összefüggő egyetlen szövetét”,¹¹ és ezzel a végtelenre nyíló belső sűrűséggel kijátssza a térkép széleit, a könyv fedeleit.

II.

A határszéli katonaiskolába való bevonulás napján Medve Gábor a hálóterem ablakában könyökölve nézte az alkonyi eget, de egy üvöltöző negyedéves megzavarta „kis időre létezése természetes rendjét”.¹² Ettől olyan félelem fogta el, hogy „dupla rács ereszkedett a szemére, és hiába könyökölt vissza az ablakba, jó ideig nem látta, amit néz”. Ezután bukkant fel gondolataiban először a Trieszti Öböl, amely nem azonos a térképeken is megtalálható Trieszti-öböllel, ahol Medve sohasem járt: ez egy *képféle*, amiről az ablakban elábrándozik, és amely – talán éppen mert újra és újra megzavarják a végiggondolásában – makacsul vissza-visszatér a képzeletébe. „Egy ismeretlen kis kikötőváros tengerparti piaca” palotákkal körülvéve, árkádok, vámhivatal francia „DOUANE”-felirattal, szobor, a „CASA BOCCANERA” tábla alatt bankház, felette az emeleteken lakások

¹⁰ Ottlik: *Buda*, i. m. 358.

¹¹ I. m. 318.

¹² Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Magvető, Budapest, 1959, 27.

súlyos brokátfüggönyökkel, „s mintha ő az egyik ilyen óriási, kazetás-mennyezetes teremben fel-alá topogva várakozott volna, hajóra, futásra, üzenetre”.¹³ Később, ahogy újra és újra felbukkan a Trieszti Öböl, bizonyos részletek tisztázódni látszanak. A várakozással kapcsolatban például felmerül egy jelenet:

*... lovas üget a hegyeken át, a hágókon át, aztán lovat vált egy fogadónál, s meg nem pihen, sőt hosszú vágtaiba csap a csillagos homlokú, pihent kancán; s valaki várja, valaki füleli, mikor hangzik fel a szűk utcácska kövein a ló patája, a patkók csattogása; mert a futár titkos, nehéz parancsot hoz. Vagy mégis hajót vár, narancsszín vitorlával?*¹⁴

A kép sohasem veszíti el lebegő bizonytalanságát, minden újabb, tisztázásnak tűnő részlet egyszersmind meg is kérdőjeleződik, és az egész sajátos megvilágítást kap attól, hogy az elbeszélő igyekszik bemutatni a múltbeli emlékeket és jelenbeli eseményeket, amelyek együttállásaképpen a „Trieszti Öbölként lajstromozott benyomáshalmaz” felbukkanhatott. Kiderül, hogy létrejöttékor Medve gondolataiban éppen úgy ott volt a Duna-parti hógolyózás régi iskolájánál, az ügyefogyott Dégenfeld iskolatáskájába titokban begyömöszölt hógolyókkal, a januári délelőtti sugárzó boldogságával, mint az azt követő betegség, a lelkiismeret-furdalás Dégenfeld elázó füzetei miatt, és a lázas hánykolódásban a büntetéstől való félelemmel keveredő heves, nosztalgikus vágyakozás egy korábbi balatoni nyaralás után. Az ordító negyedéves hatására megelevenedő emlékek egy „gonosz és erőszakos világ ocsmány leheletét”, létezésének korai tapasztalatát, a tőle való rettegést egyesítik az érinthetetlenek hitt, de elveszhetőnek tűnő boldogság törekeny képeivel. A tizenegy éves fiú békés rendjébe a katonaiskola másféle „rendjének” máris kíméletlenül be-betörő világa háromszor feledteti el vele megkezdett ábrándozását, de ő többször is megpróbálja felvenni az elvesztett fonalat, mert az „ismeretlen kis kikötőváros” több egyszerű fantáziaképnél. Olyan szál, amely az emlékek és aktuális benyomások okozta kusza érzésekre „mintegy megoldásként” merül fel:

*Medve nyilván igyekezett ebből a megrontott levegőből visszatálatálni a jóízű valóságba, s a Trieszti Öböl esetleg útmutatás volt már, talán egy fontos lehetőséget rejtett magában.*¹⁵

A Medve szökéséről szóló fejezet nem említi a Trieszti Öbölt, ugyanakkor szinte valamennyi fontos motívuma felbukkan. Rögtön az első bekezdésben a *tenger* szó és az *idegen ország*, majd amikor szó esik a kis kápolnáról, ahol Medvében megszületett a szökés terve, a *várakozás*:

13 I. m. 50.

14 I. m. 55.

15 Uo.

Ettől fogva átmeneti jellegűvé vált minden. A rosszul világított kis kápolnában úgy ült reggelenként, fázósan és idegenül, mintha egy vidéki állomás harmadosztályú várótermében várná éjfél óta a csatlakozást.¹⁶

Később lódobogást vél hallani, s ettől megijed.

Ahogy kilesett az országút kanyarulata felé, le a völgybe, ahol a hajnali köd rétegesen megszorult, sem szekeret, sem lovas embert nem látott. Pedig most már úgy rémlett neki, hogy tisztán hallotta az imént a lódobogást. Két ország közt, a senki földjén járt, de vámőröket sem látott, mert a mesterséges, láthatatlan határ öblöt vetett itt, nagyot kanyarodott, és a sorompók messze voltak, az országút lankás szakaszán, jó félóra járásnyira.¹⁷

A lovas ember, a lódobogás a futár alakját idézi fel, a vámőrök a kikötőváros vámhivatalát, a „DOUANE”-feliratot az árkádsor alatt, az öblöt vető határ pedig magáért beszél. A határon levés, az átmenetiség, a várakozás közös mindkét esetben, ahogy az érzet is, hogy *valaki közeledik, valami történni fog, valami kiderül*. És valóban: amikor Medve a szökésért járó büntetését tölti a fogdában, megtudjuk, hogy megérkezett a futár.

A fiú szeretne kiadósan sírni, de nem tud.

Mi hát a baja? Arra gondolt, amit az anyja mondott az első látogatásakor, amikor faggatta őt, hogy mi a baja, és ő nem bírt válaszolni. „Néma gyerekek az anyja sem érti szavát.” Ez volt a baja. Ebben a buta közmondásban benne volt minden baja. Olyan világban szeretett volna élni, ahol mindenki érti még a néma gyereket is. Magyarázkodás nélkül. Mindig bízott is benne, anélkül, hogy sokat gondolkozott volna fölötte, hogy valamilyen külön és rejtelmesebb megértés köti össze az egyik embert a másikkal, mint a szavak és a cselekedetek. [...] Miért bajlódjon gyarló szavakkal és bamba cselekedetekkel, amíg összeáll belőlük valami rozoga látszat, hogy érthessék az emberek? Dögöljenek meg. Semmi köze hozzájuk. Esze ágában sem volt, soha nem akart az emberek közt élni. Csak az a lovas! Az a Trieszt felé ügető lovas. Utolérte őt a hágón, és nehéz parancsot hozott. Egyetlen szóból állt: Élj!

Ahelyett, hogy még elkeseredettebben tudott volna sírni, egyszerre végképp kijózanodott. [...] Hiszen él. Ketrebe zárták, és Medve Gábor növendéknek hívják. Ő azonban valahol egészen másutt van, teljesen szabad és független.¹⁸

A Trieszti Öböl eddig is úgy jelent meg, mint valamiféle válasz a külvilágból érkező ijesztő benyomásokra, a jelenhez való kötődése azonban inkább csak sejthető, mintsem valóban tetten érhető volt. A szövegnek ezen az egy pontján lép be konkrét üzenettel Medve életébe. Ez az üzenet mint parancs egyszerre nyilvánvaló, és mégis, mivel mentes minden magyarázattól, az alkalmazására vonatkozó

16 I. m. 224.

17 I. m. 226.

18 I. m. 255–257.

bármiféle tanácstól, nem szűkíti le a kép (és a hozzá kapcsolódó gondolatok, érzések) értelmezhetőségének tágas terét. Lehet (bár talán nem szükséges) magyarázatokat fűzni a futár, a kikötő, a vámhivatal, a „CASA BOCCANERA” szimbolikus jelentéséhez, de ha ezzel beérjük, anélkül hagyjuk magunk mögött a Trieszti Öbölt, hogy mibenlétét szemügyre vettük volna. A „képszerűvé összeálló gondolatok és érzések” jelensége, amelyet Ottlik olyan gondosan rajzolt körül és helyezett bele a regényébe, maga is megéri, hogy körüljárjuk.

Maurice Halbwachs 1926-os naplójegyzetében¹⁹ leírja egy váratlanul feltörő emléket: ahogy elhaladt a pályaudvar mellett, eszébe jutott egy délután, amikor vonatra várt a biciklijével – tisztán látta maga előtt a peront is, mégis felmerült benne a kétely: vajon az előhívódott kép valóban emlék volt-e? Arra gyanakodott, hogy az állomásokon való unalmas várakozások élménye, hangulatuk és a hozzájuk kapcsolódó gondolatok alkottak olyan keretet, amelyet a pályaudvar látványának hatására kirajzolódó kép betöltött. Akár egy valódi emlék lapult meg a várakozások-átszállások képzetéhez kötődve valahol a tudat határán, akár egy új észlelet kapcsolódott hozzá a meglévő benyomásokhoz, a kép származása felderíthetetlen. Mert ha emlék is, eldönthetetlen, hogy mostani formájának kialakításában mekkora szerepe volt az őt életre hívó pillanatnak; miféle módosulást okozott a nézőpont megváltozása; a távolság, amely az egykor jelenként megélt élményt a visszaemlékezés percétől elválasztja, és amely óhatatlanul egy olyan múltat rajzol fel, amely soha nem volt jelen. Ha pedig nem emlék, hanem az éppen adott érzetek (látvány, hangok, szagok) és a képzelet összjátékaként létrejött kép, akkor azon kell elgondolkodnunk, hogy a képzelet milyen tapasztalatokból (olvasmányélményekből, valaha látott képekből, kitörlődött emlékekből és álmokból) meríthetett, amikor megalkotta.

Proust sorai is azt tanúsítják, hogy a felbukkanó képek kérdések elé állítják azt, akinek megjelennek: olykor az egykor ismert tájak egy darabja „annyira elszigetelten jut el a máig, s mint valami virágzó Délosz, oly bizonytalanul lebeg az elmémbe, hogy nem tudom, milyen országból, mily időből vagy tán csak álmaimból jön így felém”.²⁰ Deleuze, aki *Az eltűnt idő nyomában* jelek különböző világainak vizsgálataként értelmezi, a társasági élet, a szerelem és a művészet jelei mellett megkülönbözteti a műben a benyomások vagy érzéki minőségek világát, melynek jelei – a madelaine, a fák, az utcakövek, a szalvéta, és még sorolhatnánk – behálózzák az egész regényciklust. Az érzéki jel esetében „valami arra szólít fel bennünket, hogy az értelme után kutassunk”.²¹ Ebben a munkában az akaratlan emlékezet néha a segítségünkre siet (a madelaine esetében

19 Maurice Halbwachs naplójegyzeteiből Gerard Namer közöl részleteket Halbwachs *La mémoire collective* című művéhez írott utószavában (Éditions Albin Michel, Paris, 1997).

20 Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában I. Swann*. Európa, Budapest, 1961, 193. Gyergyai Albert fordítása.

21 Gilles Deleuze: *Proust*. Atlantisz, Budapest, 2002, 56. John Éva fordítása.

például előhívja Combray-t), máskor azonban nem, mert vannak jelek, amelyek nem az emlékezethez, hanem a képzelethez vezetnek vissza. Ennek alapján *A megtalált időben* Proust szétválasztja az érzéki jelek két típusát, ugyanakkor közös, lényegi jellemzőjükre is rámutat: „Akár a villa zajához, vagy a madelaine ízéhez hasonló emlékműmaradványokról van szó, akár azokról a képek segítségével megfogalmazott igazságokról, amelyeknek értelmét a fejemben próbáltam keresni [...] a legfontosabb jellegzetességük az volt, hogy nem állt szabadságomban kiválasztani őket, hogy adódtak számomra, úgy, ahogyan voltak. És én éreztem, hogy éppen ez bizonyítja hitelességüket. [...] ...éppen a benyomással való találkozás váratlan, elkerülhetetlen jellege kezkesedik az általa felidézett múlt, az általa feltámasztott képek igazságaért...”²² Ahogy Deleuze mondja: „Valójában az igazság nem átadja, hanem elárulja magát; nem közölhető, csak értelmezhető; az igazság nem akart, hanem akaratlan.”²³

Ottlik említett két regénye és *Az eltűnt idő nyomában* eltérő természetük ellenére ezen a ponton közelítenek egymáshoz: az irodalom sajátos szemszögéből mutatnak meg egy számunkra is ismerős jelenséget, és segítenek kibontani a benne rejlő lehetőségeket. A *Buda* lapjain egymást át- meg átszövik a kéretlenül megjelenő emlékműmaradványok, amelyek szinte kényszeresen térnek vissza az elbeszélő gondolataiba mindaddig, amíg nem sikerül a múlt terében megtalálni a helyüket. A Trieszti Öböl pedig azoknak a benyomásoknak rokona, amelyeket Proust „képek segítségével megfogalmazott igazságoknak” nevez. Még meg sem formált kérdésekre adott nem várt válaszok ezek, amelyek feladat elé állítják azt, akinek az elméjében megjelentek; mozgósítják az emlékezetet, a képzeletet és az értelmet. Ez utóbbi azonban csak akkor férközhet a közelükbe, ha elfogadja *kép* mivoltukat, lényegüknek érzéki megjelenésükről leválaszthatatlan, szavakkal, magyarázatokkal soha teljesen fel nem tárható természetét. Proust szemében megbízhatóságuk záloga véletlen felbukkanásuk, a tény, hogy nem az értelem kutakodása ásta elő őket, hanem „adódtak”, és a gondolkodás csak ezután eredhetett a nyomukba. A Trieszti Öböl is *adódik* Medve számára. Egyszer csak ott terem, előlép a katonaiskolát Budapesttel, a Balatonnal és a kalandregények világával²⁴ összefűző képzettársítások láncolatából, de ettől kezdve már követeléseket támaszt: mágnesként vonzza magához a fiú gondolatait, hogy minduntalan szétszalazására és feltárására törjenek. A kép ugyanis „esetleg útmutatás” – ezt Medve tudja, dolgozik is a megfejtésén, mégis, az „üzenet” megérkezése éppen olyan váratlan, megmagyarázhatatlan és ajándékszerű, mint a kikötőváros első felbukkanása.

22 Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában* VII. *A megtalált idő*. (Jancsó Júlia fordítása hamarosan megjelenik, de mivel még nem elérhető, a Deleuze-könyvből vettem át az idézett részről John Éva fordítását: Deleuze, i. m. 95.)

23 Deleuze, i. m. 94.

24 A *Budában* található néhány sor, amely a „Servadac Hector” kapcsán egy kis kikötő-erőd-várost emleget, majd megjegyzi, hogy Medve járt egy Fiume melletti kis tengerparti városkában, de erre nem emlékezett (*Buda*, i. m. 49.).

Proustnál értesülünk róla, hogy az elbeszélő megkísérelt a szellemében mozgó képek nyomába eredni, a hangsúly azonban nem a „nyomozáson”, hanem azon az erőn, azon a híváson van, amelyet ezek a képek – legyenek emlékműmaradványok vagy a képzelet termékei – a hősre gyakorolnak: elindítják a művészet, az alkotás felé vezető úton. Ottliknál tanúi lehetünk annak a kutatásnak, amelyet a képek nyomába eredő szereplő végez: ez a folyamat sokszor vezet olyan utakra, amelyek a megfejtés szempontjából zsákutcának bizonyulnak, a szöveg egészének viszont szerves és teremtő részei. A Trieszti Öböl kapcsán felgyülemlett „anyag” cseppet sem válik feleslegessé attól, hogy megérkezik a futár és átadja a parancsot. A Budában sem lesznek nélkülözhetővé az ismeretlen vasútállomás felmerüléseit követő elmélgedések (a kísérletek pontos helyének azonosítására, jelentőségének megértésére) attól, hogy Bébé egyszer csak meglegeli a „megfejtést” („Helsingör, 1977.”). Nincsenek kerülők és tévutak, mert a „megfejtés”, amelynek fényében minden korábbi igyekezet eredménytelennek lenne minősíthető, nem *megoldás*: nem oldja fel a rejtélyt, nem vezet ki a képzelte és valós helyek sokaságát egybegyűjtő, az időt szinte kiiktató zezzugos labirintustérből. (*Szeretném egyáltalán kijutni innen?*)

Ahogy a pesti Duna-part és a balatoni fürdőhely valós, „külső” tereit Ottlik „beforgatja” Medve ábrándképébe, belső terekké alakítva őket, úgy válik az elképzelt kikötőváros kezdetben pusztán a fiú tudatában létező piactere olyan hellyé, amely a cselekmény szempontjából valódi jelentőséggel, egy fontos helyszín alakító erejével bír. A regényből kilépve pedig számtalan olvasó számára lett viszonyítási pont, hivatkozási alap; Poszler György mondja *Isten óvja a Trieszti-öblöt* című írásában: „...Triesztben nem voltam soha. Nem is megyek. Nem akarom tudni, hogy nem olyan. Nem szeretném elveszíteni.”²⁵

De érdemes-e itt egyáltalán szétválasztani „külső” és „belső” tereket? Vajon a „képszerűvé összeálló gondolatok és érzések” jelensége, a Trieszti Öböl, vagy a Bébé által térképezett Buda nem éppen annak a lehetőségét mutatja-e számunkra, hogy találhatunk helyeket, amelyek nem ismerik ezt a megkülönböztetést?

25 Poszler György: *Isten óvja a Trieszti-öblöt*. In *Ottlik (Emlékkönyv)*, i. m. 190.